

POLITIČNA EMIGRACIJA IN KONTROLA POŠTE V SOCIALISTIČNI SLOVENIJI

Marjan DRNOVŠEK¹

COBISS 1.01

IZVLEČEK

Politična emigracija in kontrola pošte v socialistični Sloveniji

Avtor obravnava odnos socialistične Slovenije do politične emigracije s pomočjo arhivskega gradiva Republiškega sekretariata za notranje zadeve v Ljubljani. Temeljno gradivo so mikrofilmski posnetki letnih poročil t. i. slovenske državne varnosti, ki so jih pošiljali, poročila namreč, na Zvezni sekretariat za notranje zadeve v Beograd. Velik del arhivskega gradiva je že prišel v Arhiv Republike Slovenije in je dostopen javnosti. Z zgodovinpisnim pristopom in z metodo časovnih in vsebinskih vzorcev avtor analizira posamezna poročila in jih umešča v širši zgodovinski kontekst. Njegovo razmišljanje ima namen opozoriti, do kakšnih absurdnih kontrol nad ljudmi in poštnimi pošilkami je prihajalo v omenjenem obdobju. Težko je primerjati slovensko oziroma jugoslovansko delovanje na področju državne varnosti, na primer v primerjavi s Stasijem v Vzhodni Nemčiji in drugimi službami državnih varnosti v vzhodnoevropskih državah pred padcem berlinskega zidu, vendar najdemo podobne vzorce delovanja, zlasti še v obdobju večjega vpliva Sovjetske zveze takoj po drugi svetovni vojni. Bistveni del razprave je namenjen odnosu službe državne varnosti do slovenske politične emigracije po svetu.

KLJUČNE BESEDE: socialistična Slovenija, politična emigracija, Republiški sekretariat za notranje zadeve, državna varnost, kontrola poštnega prometa

ABSTRACT

Political Emigration and Postal Surveillance in Socialist Slovenia

The paper deals with the attitude of socialist Slovenia towards political emigrants using archival materials from the Republic Secretariat for Internal Affairs in Ljubljana. The basic materials are microfilms of the annual reports of the Slovenian State Security Service, which were sent to the Federal Secretariat for Internal Affairs in Belgrade. The majority of the archival materials have been sent to the Archive of the Republic of Slovenia and are available to the public. Using a historical approach and time and content sampling methods, the author analyses the individual reports and places them into a wider historical context. His intent is to bring attention to the absurd amount of surveillance of people and postal parcels conducted during the socialist period. It is difficult to compare the Slovenian and/or Yugoslavian operations in the area of state security with those of e.g. the Stasi in East Germany and other state security forces in eastern European countries before the fall of the Berlin Wall, but we do find examples of similar operations, particularly during the period of greater influence of the Soviet Union immediately after the Second World War. A significant part

¹ Dr. zgodovine, znanstveni svetnik; Inštitut za slovensko izseljenstvo in migracije ZRC SAZU, Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana; e-naslov: marjandr@zrc-sazu.si.

of the paper discusses the attitude of the State Security Service towards Slovenian political emigrants around the world.

KEY WORDS: socialist Slovenia, political emigration, Republic Secretariat for Internal Affairs, state security, postal surveillance

UVOD²

Komunizem kot svetovni nazor in praksa je krojil usodo svojih privržencev in tudi nasprotnikov. Po mnenju zgodovinarja Boža Repeta so ga Slovenci doživljali zelo intenzivno in hkrati razdvojeno. Eni so ga evforično hvalili, drugi so ga uničujoče kritizirali. Tako s pozitivnim kot z negativnim delovanjem se je vtisnil v zavest generacijam ljudi od konca prve svetovne vojne do devetdesetih let dvajsetega stoletja (Repe 2003: 19). Komunizem v socialistični Jugoslaviji je bil odklonilen do vseh, ki so mu bili nasprotni, tako doma kot na tujem. Med »sovražnike« so uvrščali tudi politične emigrante (v nadaljevanju: emigranti). Logično je bilo tudi odklanjanje komunizma med emigranti (Žigon 2001). Slovenske oblasti so emigracijo označevale omalovažujoče in izpostavljale njihovo negativno delovanje med vojno. Na okopih komunizma in protikomunizma se je odvijala propagandna vojna do propada Jugoslavije. V del tega dogajanja je bil vključen tudi poštni promet. Nikakor pa ne smemo pozabiti, da je bil kontroliran, in s tem tudi ljudje, ki so bili del korespondenčnih povezav. O slovenski emigraciji je bilo že nekaj napisanega s teoretičnega, filozofskega, z umetniškega in s političnega vidika (Rot 1989: 129–132; Drnovšek 1998: 234–247; Žigon 1998; Toplak 2008; Troha 2005: 1271–1282; Mlakar 2005: 1355–1358; Repič 2006). Z ozirom na državno in javno varnost je izšlo delo z objavo številnih dokumentov, ki se v precejšnjem obsegu nanašajo na emigracijo (Šturm, Dornik Šubelj, Čelik 2003; Doder 1989). Tudi kazenska zakonodaja je bila povezana s kontrolo ljudi oziroma s svobodo govora in tiska (Režek 2004: 131–132; Demšar, Deisinger 1989: 147–158; Deisinger 1989: 111–119; Vreg 2000: 211).

V prispevku v veliki meri vključujem arhivske vire Službe državne varnosti in Republiškega sekretariata za notranje zadeve (RSNZ), ki je dostopno in se hrani v Arhivu Republike Slovenije. Na mikrofilmih so ohranjena predvsem letna poročila (bilteni) RSNZ, ki so jih pošiljali v Beograd. V razpravi izpostavljam področje kontrole pisem, drugih poštnih pošiljk in vnose tiskov iz vrst emigracije v Slovenijo. Tako za pisma kot za tiske velja, da niso prihajali samo po uradni poštni poti, ampak so jih vnašali v Slovenijo po raznih ilegalnih poteh. Lovke državne varnosti na federalnem in republiških ravneh so segale tudi v tujino. Glavna cilja vsem sta bila »obdelava« tujih obveščevalnih služb z Vzhoda in Zahoda ter jugoslovanskih emigracij. Z ozirom na slovenski primer je bila velika pozornost usmerjena na povojne begunce v Avstriji (Koroška) in Italiji (Tržaška in Goriška), nato ves čas na obe zamejski skupnosti kot taki, po letu 1947 na emigran-

² Članek je delni rezultat temeljnega projekta: »Svoboda govora in tiska ter njeno omejevanje v Sloveniji 1945–1991 (JP-0946) in raziskovalnega programa (P5-0070): »Narodna in kulturna identiteta slovenskega izseljenstva«. Oba financira Agencija Republike Slovenije za raziskovalno dejavnost.

te, ki so se razselili po svetu, v manjšem obsegu na informbirojevce, nato »prebege« v petdesetih in šestdesetih letih in od srede šestdesetih tudi na delavce na začasnem delu v tujini. Do propada Jugoslavije sta bili glavni usmeritvi delovanja državne varnosti v tujini na emigraciji (vključujoč tudi Katoliško cerkev) in delavcih na začasnem delu v tujini. Državni varnosti je pomagala tudi javna varnost (milica) in v zadnjih desetletjih obstoja režima vsi državljani v okviru družbene samozaščite v duhu: »Nič nas ne sme presenetiti« (Guštin 2005: 1077).

Določeno prelomnico v odnosu države do emigracije je pomenila amnestija leta 1962,³ s katero so želeli zmanjšati število emigrantov, ki so »našli pravo pot« (Ranković 1961: 170). Vsaj na začetku je imela državna varnost pri spremljanju emigracije velike kadrovske in tehnične težave. Še leta 1966 je ugotavljala, da ji je težko dati celovit vpogled na delovanje emigracije, saj so jim bili težko dosegljivi tako London kot Severna Amerika in Argentina. Bližja sta jima bila še vedno manjšinska prostora v Italiji in Avstriji. Povečali pa so svojo aktivnost tudi v Zahodni Nemčiji, kar je povezano z naraščajočim ekonomskim izseljevanjem Slovencev.⁴ Svoje poznavanje emigracije, tako o njihovih organizacijah kot posameznikih, je v veliki meri črpala iz zaplenjenega emigrantskega tiska in pisem. In ne nazadnje tudi iz poročil in ovadb, ki so prihajala iz vrst oseb, poslanih med emigrante, izseljence in zdomce. Tudi sistem družbene samozaščite je vpel v svoje kremplje vse državljane, ki naj bi bili pozorni tako na notranje kot zunanje sovražnike. Skratka, emigracija je bila ena od najbolj izpostavljenih sovražnikov režima v Jugoslaviji.

Dilema, ali je bila beseda cenzura po letu 1945 uporabljena ali ne, je odveč, saj so jo izvajali na najrazličnejše načine in tudi v besedilih državne varnosti se je mnogokrat ponavljala, zlasti v povezavi s cenzuro pisemskega prometa.⁵ Cenzura ni pomenila samo omejevanja, nadzora, kontrole, ipd., ampak tudi varovanje, na primer v našem primeru ustavnega reda oziroma politične ureditve socialistične Jugoslavije. S tem ni rečeno, da jo v drugih državah ni bilo, tako v totalitarnih kot demokratičnih.⁶ Kontrola je bila v določenem pomenu potrebna za funkcioniranje države, vendar pa so se predpisi v Jugoslaviji zelo hitro izrabljali in interpretirali po volji oblasti. V socialistični Jugoslaviji je bila cenzura del funkcioniranja jugoslovanskega družbenega sistema, ki je bil prežet s permanentnim strahom o notranjih in zunanjih ideoloških in političnih sovražnikih. Ni

³ UL FLRJ, 12-136, 21. 3. 1962.

⁴ Arhiv Republike Slovenije, AS 1931, Republiški sekretariat za notranje zadeve (RSNZ), mikrofilm (MF), A-11-6 (leto 1966).

⁵ Na znanstveni konferenci Zgodovinski in družbeni vidiki cenzure na Slovenskem, ki se je odvijala 1. in 2. oktobra 2009 v Ljubljani (v organizaciji Inštituta Nove revije – zavoda za humanistiko, Inštituta za slovensko izseljenstvo in migracije ZRC SAZU in Znanstveno-raziskovalnega središča Koper, Univerze na Primorskem) je bilo veliko razpravljanih posvečenih vprašanj o cenzuri v socialistični Jugoslaviji.

⁶ Kdo bi si mislil, da se bo v zibelki demokracije v Združenih državah pojavila protikomunistična histerija v obdobju McCarthyja na prelomu v petdeseta leta. Strah pred komunizmom v ZDA je koreninil že v obdobju boljševiske revolucije. V prvi polovici 20. stoletja je bilo v tej nekdaj obljubljeni deželi veliko oblik represije, od deportacij tujcev do črnih list ljudi s področja filmske umetnosti (glej Morgan 2003).

pa bila Jugoslavija v tem kaka izjema. Najaktivnejša je bila na področju tiskov (Horvat 1998: 134–137; Gabrič 2008: 63–77).

KONTROLA POŠTE EMIGRANTOV V POVOJNEM OBDOBJU (1947–1952)

Kot vzorec se osredotočam na povojno obdobje, tj. čas posnemanja sovjetske družbene ureditve do leta 1948 in oblikovanja jugoslovanske različice socializma v obdobju do leta 1953. To obdobje se je pokrivalo z obdobjem begunstva na Koroškem, ki se je končalo z njihovim odhodom in razselitvijo po svetu, zlasti v Argentino.

Slovenska pošta⁷ je bila pomembna v cenzorskem postopku. S pomočjo poštnih uslužbencev in nastavljenih ljudi iz vrst službe državne varnosti so vršili telefonske prisluhe in jih snemali, omejevali mednarodne pogovore s pomočjo dovoljenj in opravljali vpoglede v poštno pošiljke. Še leta 1990 so v tajnem zveznem uradnem listu objavili pravilnik o enotnih načelih za uporabo sredstev in metod službe državne varnosti, ki je, med drugim, dovoljeval tajno prisluškovanje, tajni nadzor telefonov, nadzor mednarodnega telefonskega prometa in tajni nadzor pisem in drugih poštnih pošiljk. Vse z namenom, da se prepreči dejavnost posameznikov, skupin in organizacij pri spodkopavanju in rušenju z ustavo SFRJ določenega reda in ogrožanja varnosti države (Šturm 2003: 10). Spremljali so tako odposlana kot prišla pisma. Cenzurni postopek je veljal za domačo in tujo pošto. Poleg tega so bili pozorni na prihajanje darilnih paketov iz tujine. Zlasti leta 1955 se je povečala t. i. ekonomska »bela pomoč«, ki je prihajala v Slovenijo z darilnimi paketi (povečini s tekstilnimi in z galanterijskimi predmeti in s hrano) in v obliki denarne pomoči z uporabo denarnih nakaznic. V tem so kontrolorji videli propagandno akcijo in hvaljenje življenja na Zahodu. Postopek je bil naslednji: emigrant ali karitativna organizacija sta naročila pri določeni firmi v inozemstvu darilni paket in plačala vsebino ali pa naložila pri isti firmi denar, ki ga je prejemnik v Sloveniji dobil izplačanega v dinarski valuti. Te vsote so prejemnikom pošiljale razne osebe v Sloveniji pod legalnimi in tudi drugimi imeni.⁸ Državna varnost je ugotavljala, da to pomoč dobivajo t. i. »preganjane osebe«, tj. nekdanji domobranci in duhovščina. Poleg v Združenih državah Amerike je bilo največ tovrstnih podjetij v Trstu.⁹ Skratka, v svojih poročilih je bila državna varnost pri številčnem spremljanju nadzorovanih pošiljk, katere so opredelili, da imajo sovražno vsebino, zelo natančna. Nosilci te sovražne vsebine niso bili samo pošiljatelji iz emigrantskih vrst,

⁷ Prva leta po drugi svetovni vojni je bila pošta organizirana centralistično. Z letom 1950 je postala državno gospodarsko podjetje, z letom 1954 Podjetje za PTT promet v Ljubljani, ki je imelo devet podjetij s sedežem v Ljubljani, Mariboru, Celju, Novi Gorici, Kopru, Kranju, Novem mestu, Murski Soboti in Trbovljah. Enako število jih je bilo tudi leta 1990.

⁸ Npr. pošiljka je bila naslovljena na neproblematičnega naslovnika, ki jo je nato posredoval pravemu prejemniku. Postopek je zahteval zaupnost med akterji, hkrati pa je bil dokaj rizičen.

⁹ AS 1931, RSNZ, MF, š. 1103 (leta 1955): 156–157.

temveč tudi drugi iz zahodnega in vzhodnega sveta. Vtis je, da je bilo vse tuje še bolj podvrženo kontroli, kar je bilo skoraj neobvladljivo.

Zato so postali bolj pozorni na osebe in družine, ki so imele svojce v tujini in so dobivali njihova pisma in druge poštna pošiljke. Zlasti so bili pozorni na osebe, ki so že imele kartoteko (dosje) pri državni varnosti. Za državno varnost niso bili pomembni samo pisni stiki z emigranti, ampak tudi drugi stiki z zahodnim kot vzhodnim svetom, na primer obiski. Oba, zlasti pa zahodni kapitalistični svet, sta bila oblastem ideološko nevarna in potencialna sovražnika. Zavedali so se, da je pretok informacij preko osebnih in manj osebnih pisem ter osebnih stikov eden od možnosti širjenja t. i. sovražne protijugoslovanske in protikomunistične propagande v in o Sloveniji.

V nadaljevanju navajam primer cenzure pošte v obdobju 1947 do 1952, to je v obdobju živahnega poštnega komuniciranja med koroškimi begunci in rojaki v Sloveniji. Kakšen je bil duh časa v omenjenih letih na obeh straneh jugoslovansko-avstrijske meje? Prvega januarja 1947 je bilo na Koroškem s strani taboriščne uprave evidentiranih 4.201 moških in 2.799 žensk, obojih največ v starostnem obdobju od 18. do 45. leta. Prebivali so v taboriščih Spittal in Judenburg. V seznam so bili vključeni tudi tisti, ki so živeli zunaj taborišč (Švent 2007: 132–133), skupaj to pomeni 7.000 oseb. Prostovoljno se jih je tega leta vrnilo v Jugoslavijo 361 (Švent 2007: 295). Leta 1947 so začele zapuščati Koroško v Avstriji večje in manjše skupine beguncev in odhajale v prekomorske države, predvsem v Združene države in Kanado, nekaj v Anglijo, kjer je vladalo veliko zanimanje za slovensko begunsko delovno silo. In kako je bilo tostran Karavank leta 1947? Na slovenski strani se je obnavljala domovina, mladina je sodelovala na mladinskih delovnih brigadah, začel se je izvajati petletni načrt razvoja gospodarstva FLRJ in LRS (1947–1951), septembra je začela delovati livarna tovarne Litostroj, v tovarni avtomobilov v Mariboru so izdelali prvi jugoslovanski kamion, decembra so začeli graditi Novo Gorico. Politični odnosi pa so bili napeti, saj je sredi septembra stopila v veljavo mirovna pogodba z Italijo, pritiski nad Slovenci v Italiji so se povečali. Nova meja je oškodovala Goriško in prizadela Slovence, saj jih je ločila od rojakov. Na mednarodnem prizorišču je bila hladna vojna na vrhuncu (Ferenc 1981: 360–368, 391–396).

In kako je bilo leta 1952? Tega leta se je končala izselitev beguncev v Argentino, ki je med letoma 1947–1952 potekala preko Atlantika. Slovenski begunci so bili v večini primerov vključeni v mednarodne transporte, ki jih je financirala Mednarodna organizacija za begunce (International Refugee Organization, IRO). Izvedeno je bilo 88 transportov slovenskih beguncev v Argentino, s katerimi so pripeljali 5.222 oseb obeh spolov in vseh starosti. Koroška se je bolj ali manj izpraznila z ozirom na begunce. Poslednji so odhajali na delo v Zvezno republiko Nemčijo, Francijo, na Švedsko in Kanado. In na slovenski strani? Po zakonu o ljudskih odborih so bili dani temelji za razvoj samoupravljanja zunaj gospodarstva. Zahodne sile so na začetku maja z Londonskim sporazumom prepustile cono A Svobodnega tržaškega ozemlja (STO) Italiji, čemur se je SFRJ uprla, tudi s protestnimi javnimi manifestacijami. Ob 10-letnici prvih slovenskih brigad se je sredi septembra v Dolenjskih Toplicah zbralo nad 250.000 ljudi, ki jih je nagovoril Josip Broz Tito. Oktobra

je bil v Zagrebu 6. kongres KPJ (ZKJ), ki se ga je udeležilo 2.022 delegatov od takratnih 779.382 članov KPJ. Decembra so bili prekinjeni diplomatski odnosi z Vatikanom.

Republiški sekretariat za notranje zadeve, VI. odsek, je v poročilu II. referata pretresel poštno področje. Leta 1947 so inozemska pisma odpirali in prebirali. Vsem politično neprimernim naročnikom so izključili telefone in jih vpisali v posebno kartoteko. Za mednarodne pogovore je bilo potrebno posebno dovoljenje. Kontrolo telefonskih pogovorov z inozemstvom so na Gorenjskem rešili na način, da so vsi potekali le po dveh telefonskih linijah, »koje smo imali vključene na naš aparat«. ¹⁰ Pisemsko cenzuro so tega leta opravljali na poštni direkciji v Ljubljani, pošti Ljubljana 1 in v Mariboru. Negodovali so nad partijskim vodstvom v Mariboru, ker je komuniste pošiljal drugam, in to v času, ko na pošti niso imeli veliko »dobrih komunistov«. Med pismi s sovražno vsebino so bili številni iz vrst duhovščine, na katero so posebno pazili. Njihova pisma so kopirali in jih nato odposlali naslovnikom. Zaradi številčne obsežnosti pisem so prosili kadrovsko službo državne varnosti za večje število »bralcev« pisem. Leta 1946 so jih samo brali, naslednje leto so jih že »kartotečili«. Njihovo vsebino so tudi analizirali. Tako so pri kontroli inozemskih pisem ugotavljali, da je bilo v tujini poleg sovražno usmerjenih tudi veliko zavédenih ljudi, ki bi se radi vrnili v Jugoslavijo. Sovražno usmerjeni so po mnenju državne varnosti v glavnem odšli v Anglijo in Združene države, zavédeni pa so čakali na odziv sorodnikov ali na morebitne spremembe v Jugoslaviji, ki bi sprožile njihovo vrnitev. Poudarjena je bila informativna vrednost pisem za védenje o stanju med emigranti v tujini. Metode dela so bile razvejane in hkrati prepletajoče. Ločevali so – na primeru kontrole telegramov – (a) kontrolo izbranih oseb, (b) naslovljenih v tujino in (c) s »sovražno« vsebino. (Verjetno so za vsako skupino imeli lastno evidenco.) Največ uspehov so dosegali pri kontroli telegramov izbranih oseb. Podatke so vnašali v kartoteke. Pridobljene podatke so uporabljali preostali odseki državne varnosti. ¹¹ Uprava državne varnosti za mesto Ljubljana je v začetku leta 1947 začela »obdelavati« poštne ustanove v Ljubljani. Postavili so t. i. »rezidenture« s sodelavci in nekatere poslali na izpopolnjevanje. ¹² Ugotavljali so, da med poštnimi uslužbenci ni bilo organiziranih nasprotnih »grup«, visoko pa je bilo število uradnikov, ki so se kompromitirali med vojno. Skratka, državna varnost je skrbela za varovanje poštних objektov in razvrščanje zanesljivih kadrov na odgovorna mesta na pošti. Ta model organizacije in kontrole ter cenzure pisem, telegramov in telefonskih pogovorov se je v glavnem obdržal in se z leti tehnično izpopolnjeval. Tega leta so prebrali 57.184 komadov inozemske pošte, ki je bila naslovljena na emigrante in njihove družine. Na naslovnike so jih poslali 39.018, , druga pa so zaradi sovražne vsebine zaplenili. Verjetno gre predvsem za pisma in razglednice, ki so prihajala iz Koroške, Goriške in Tržaške, saj se je v letu 1947 komaj začelo njihovo izseljevanje v prekomorske države, zlasti v Argentino ¹³ in

¹⁰ Letna poročila državne varnosti v Sloveniji so bila pisana v srbohrvaškem jeziku, saj so jih pošiljali v Beograd.

¹¹ AS 1931, RSNZ, MF, A-10-3 (leto 1947): 2, 3.

¹² Iz letnega poročila Državne varnosti pri RSNZ za leto 1950 navajajo naslednje kategorije: rezidenti, agenti, informatorji in agenti za zvezo. AS 1931, RSNZ, MF, A-10-6 (leto 1950): 21.

¹³ V letu 1947 se je po seznamu ladijskih transportov v Argentino izselilo samo 89 oseb, do leta 1952,

Združene države Ameriko. Na Koroškem so izdelovali praznične kartice, na primer za božič in veliko noč, ki so jih begunci kupovali in pošiljali svojim sorodnikom in znancem v Slovenijo (Švent 2007: 240). Pomembno vlogo so imeli periodični tiski. Že v begunskem listu *Domovina v taborišču*, ki je začel izhajati 15. maja 1945, so se pojavile informacije iz domovine, povzete po slovenskih listih iz Jugoslavije in tudi s pomočjo prepisov pisem, ki so jih dobili begunci iz domovine in dali na razpolago medijem.¹⁴ Begunci so dobivali informacije iz domovine s prebiranjem *Slovenskega poročevalca* in *Ljudske pravice*, ki so ju v velikem številu distribuirale jugoslovanske repatriacijske komisije na Koroško, z branjem avstrijskega tiska, iz vsebine zaslišanj novih beguncev, poročil kurirjev, ki so bili na svojih ilegalnih prehodih čez mejo posebej zadolženi za zbiranje novic od svojih somišljenikov iz Slovenije, ne nazadnje pa so bila pomemben vir informacij osebna pisma beguncev (Švent 2007: 244). Maja 1947 so taboriščni listi prenehali izhajati. Razlag za to je več. Prva, da je prepoved zahtevala jugoslovanska vlada, ker je tisk odvrčal slovenske begunce od repatriacije. Druga, da je to bila reakcija na izredno ostra Blatnikova Begunska pisma s Koroške, ki jih je izdajal pod psevdonimom Caranthanus in so jih begunci pošiljali tudi v inozemstvo. Angleškemu majorju je prišlo v roke eno od njih in obveščena sta bila Vojaška uprava in glavni stan Unrre v Celovcu. Stekla je preiskava, ki je ugotovila, da so pisma tiskali v begunski tiskarni v Spittalu; zato naj bi prišlo do ukinitve begunskega tiska. Omenjena Begunska pisma iz Koroške, ki so izhajala od 25. marca 1947 do 6. septembra 1948, so povzročila umik Blatnika iz spittalskega taborišča. Nekaj ohranjenih pisem kaže, da je bila njihova vsebina podobna, tj. poročala so o terorju v Jugoslaviji, kar naj bi odvrčalo begunce od vrnitve v domovino. Bogato je bilo tudi leposlovje, politični in pričevanjski tiski, razni priročniki, ipd. Leta 1951 je državna varnost ugotavljala, da slovenska politična emigracija na Koroškem ni imela razvejanega organizacijsko-političnega aparata, ker so bili vsi vidni in vodilni emigranti »izseljeni«, tj. odšli so iz Koroške.¹⁵ (Podobna zgodba se je odvijala v Italiji, kjer so bili slovenski begunci nastanjeni v raznih taboriščih v tej državi. Razvili so bogato kulturno življenje, izdajali tiske, se ukvarjali s športom, doživljali šikaniranja s strani UNRRA-e, ipd. Tudi njih je usoda pripeljala v Argentino, op. avt.)

Dober vpogled v cenzuro na pošti nam daje poročilo državne varnosti za leto 1952.¹⁶ Poročilo so naslovili: »Kontrola pošte i prislušna služba«. Tega leta je bil ustanovljen »referat za emigracijo« v okviru II. oddelka državne varnosti Republiškega sekretariata za notranje zadeve.¹⁷ Imel je nalogo, da »obdeluje« (analizira) in koordinira delo z drugimi

skupaj z omenjenimi, kar 5.222 oseb (glej Švent 2007: 311).

¹⁴ Obstajala je tudi cenzura v taboriščih na Koroškem. Že leta 1945 je angleški poveljnik taborišča v Lienzu določil uradnega cenzorja. V primeru glasila *Novice* (1945) je bilo prepovedano objavljati verske, načelno politične in nacionalne članke. Begunci so zato skrivaj izdajali *Domače glasove*, kjer so objavljali vesti, ki jih sicer ne bi smeli (glej Švent 2007: 243).

¹⁵ AS 1931, RSNZ, MF, A-10-7/1 (leto 1951): 36.

¹⁶ AS 1931, RSNZ, MF, A-10-8/1 (leto 1952): 5–13.

¹⁷ Referat je bil označen kot »referada« (mogoče novorek, ki jih v poročilih ne manjka), ki je bil ustanovljen konec leta 1952. Njegovi nalogi sta bili obdelava in koordinacija z drugimi referati, tj. z za-

referati, ki so pokrivali področja zahodne obveščevalne službe, ostankov meščanskih strank, duhovščine,¹⁸ t. i. »ofenzivnega« političnega dela v tujini in »slovensko politično emigracijo«. V referatu »kontrola pošte in prisluškovalne službe« je bilo zaposlenih 62 oseb. Delovali so po sektorjih: sektor operativne obdelave pošte, sektor cenzure pošte, v okviru katere so delovali biro za prevajanje, prisluškovalna služba, sektor specialnih radiotelegrafskih vez (poslušanje vzhodnih in zahodnih radijskih postaj) in izdajanje biltena. Bilten je objavljala rezultate vseh omenjenih služb. Iz poročila je razvidno prelivanje kadrov iz enega v drugi sektor. Tehnično so bili že bolj opremljeni, vendar so imeli premalo kvalificiranih ljudi z znanjem tujih jezikov, zlasti vzhodnih. Z novim direktorjem na pošti Ljubljana 1 se je v političnem pogledu po mnenju državne varnosti popravila kadrovska zasedba zaposlenih, saj so nastavili več borcev NOB in preverjene ljudi, ki so jih namestili na vodilna mesta. V sektorju »cenzura pošte« je delovalo 42 oseb, vključno s prevajalci iz nemščine, italijanščine, angleščine, madžarščine, francoščine, češčine in ruščine. Zavedali so se, da znanje jezikov omogoča tudi boljšo kontrolo tujih poštnih pošiljk. Če verjamemo viru, je šlo skozi cenzuro 3,068.980 komadov inozemske pošte. Od te so prebrali kar 211.000 običajnih in 18.000 priporočenih pisem. Skupaj 229.000 pisem. Skoraj 1.000 pisem so zaplenili zaradi sovražne vsebine, ki so jo pozneje konkretizirali (karikature politikov, izrezki iz tujih sovražnih in informbirojevskih časopisov). Važnejša pisma so shranili na filmu in vnašali podatke v kartoteko, v kateri so registrirali 830 pisem. Fotokopirali so jih 1.560. Koliko je bilo pisem emigrantov, nam vir ne pove. Polovico kontroliranih pisem so prebrali v temnici z desetimi kvarčnimi svetilkami, ki so omogočale vpogled v pisma.¹⁹ Te svetilke se niso izkazale, zato so svetovali, da se izboljša tehnologija dela, vključno z nabavo različnih filtrov za odkrivanje tajnih črnih. Pisma so bila v njihovi »obdelavi« največ sedem ur, če so jih poslali drugim oddelkom, največ 24 ur. Odpirali in zapirali so jih s pomočjo vode (verjetno pare, op. avt.), da prejemniki ne bi ničesar opazili. Če so bila pisma poškodovana pri »obdelavi«, so jih enostavno poslali nazaj na odhodno pošto. Vodili so tudi posebno knjigo naslovnikov. Telegrami so tega leta kontrolirali le za območje Ljubljane, ker so imeli tehnične ovire. Telegrami ali njihove pošiljateljce so preverjali s pomočjo kartotek. V prevajalskem biroju so kontrolirali prihajajoče tiske (časopise, revije in knjige) iz inozemstva. Analitičarke in analitiki so za državno varnost izpisovali in prevajali interesantne pasuse, v konkretnem primeru iz italijanskih, avstrijskih, švicarskih, angleških, ameriških in emigrantskih časopisov. Od

hodne obveščevalne službe, ostanki meščanskih strank, »kler«, ofenzivno politično delo v tujini in slovenska politična emigracija. AS 1931, RSNZ, MF, A-10-8/1 (1952): 2.

¹⁸ V razpravi se usmerjam zgolj na civilni del kontrole slovenske politične emigracije. Posebno poglavje je vloga emigrantske duhovščine med političnimi emigranti in pozneje ekonomskimi izseljenci (zdomci).

¹⁹ Kvarčna svetilka je izvor vidnih in ultravijoličnih valov, ki nastajajo z električnim lokom v živo-srebrnih parah. Njen princip je v tem, da se pod ultravijoličnimi žarki različni materiali pokažejo v različnem fluoresciranju. Slepja je bila samo na črno barvo. Uporablja se v filateliji in pri kontroli denarja. Filatelija. Com. Kaj moramo vedeti o zbiranju znamk in filateliji, <http://filatelija.com/enciklopedija/slike-k/enciklopedija%20k.htm> (1. 12. 2009).

slovenskih so navajali *Delo*, *Demokracijo*, *Primorski dnevnik*, *Sočo*, *Matajur*, *Ameriško domovino*, *Slovensko državo*, *Krekov bilten* in *Ave Mario*. In zapisali: »Neprijateljske novine i revije plenimo.« V omenjenem biroju so prevajali razna pisma iz tujih jezikov, depeše »kontra-radijske« službe, tuje telefonske razgovore, itd. Za Ljubljano so naredili pregled tistih telegramov, ki jih niso pregledali zaradi tehničnih težav. Pregledane so primerjali s svojimi kartotekami. Prepise telegramov vseh kontroliranih oseb so posredovali usposobljenim oddelkom, tiste z zanimivo vsebino pa so objavili v dnevnem biltenu. Za lokalno pošto mesta Ljubljane so tudi kontrolirali pisma, vendar zaradi obsega tega niso izvedli v celoti. Predlagali so zmanjšanje števila kontroliranih oseb za lokalno pošto. Na območju Slovenije so kontrolirale poštni promet t. i. »opolnomočstva«, ki so imela na razpolago nekvalificirane kadre, kar je velikokrat privedlo do odkritij njihove dejavnosti. Leta 1952 je bilo kontroliranih oseb 1.763, od tega 1.288 iz Jugoslavije in 475 iz tujih držav.

IN KAKO JE BILO OD KONCA PETDESETIH DO OSEMDESETIH LET?

V naslednjih letih je državna varnost ocenjevala, da je Slovenija zaradi ugodne geografske lege predstavljala odprta vrata za sovražno propagando v Jugoslavijo. Pozorna je bila na (malo)meščanske kroge, kjer so obvladali tuje jezike. Pod lupo so imeli tudi »klerikalno« podeželje. Zelo zgodaj so se narahlo odpirala vrata železne zaves, saj so že leta 1953 izdali 364 potnih dovoljenj, in sicer 102 družinam političnih emigrantov, druga svojcem ekonomskih emigrantov, svojcem tujih državljanov in osebam, ki so nasledile premoženje v tujini. Prošnje so reševali individualno in v koordinaciji z Upravo državne varnosti za Slovenijo.²⁰ Vendar je bil to čas, ko so pisni stiki še vedno prevladovali nad osebnimi. Poleg zaplenjenih poštnih pošilk so noč in dan prisluškovali in pogovore snemali na magnetofonski trak. Prisluškovali so tudi tujim radijskim postajam.²¹

Mariborsko tajništvo za notranje zadeve se je leta 1958 dotaknilo pismene in ustne propagande, ki so jo vršili emigranti »s ciljem izvabljanja ljudi iz domovine«. Povratniki so doma pripovedovali o lepem in dobrem življenju v inozemstvu ter zbirali okoli sebe ljudi, ki so želeli pobegniti tja. Podobna so bila vabila emigrantov, ki so svojcem in znancem doma pisali o življenju v tujini. In kako so prišli do teh informacij? Iz komentarjev, ki so izvirali iz vrst emigracije, kot so zapisali. In da bi to zaustavili, je državna varnost menila, da morajo »politični forumi« razbijati posamezne skupine, ki se ukvarjajo s propagando, »pobijati razne propagandne parole, ki jih širijo posamezniki, preprečiti mladini v šolah, ustanovah in drugod, da bi prišli pod vpliv tuje propagande in jim v zameno za izgubljene iluzije nuditi socialistično nadomestilo, vedro zabavo ali dobro knjigo.«²²

V drugi polovici petdesetih let je število zaplemb pisem upadlo.²³ Teza, da se je število zaplenjenih pisem zmanjševalo, je vabljava tudi zato, ker so dopisniki vedeli za njihovo

²⁰ AS 1931, RSNZ, MF, A-10-9 (leta 1953): 6, 39.

²¹ AS 1931, RSNZ, MF, A-10-11 (leta 1955): 35.

²² AS 1931, RSNZ, MF, š. 1103 (leta 1958): 239240.

²³ AS 1931, RSNZ, MF, A-11-4/1 (leta 1960): 20.

kontrola. Verjetno so vsebino prilagodili, da je bila manj sporna. Težko pa je ugotoviti, koliko pisem je odhajalo čez mejo na druge načine, tj. z osebnim prenosom. Z odpiranjem meje v prvi polovici šestdesetih let se je povečala mobilnost ljudi, železna zavesa pa je postajala vedno prehodnejša. Tudi v emigrantskih pismih, na primer iz let 1959 in 1960, so videli nevarnost predvsem v prikazovanju visokega standarda, ki so ga imeli t. i. novi begunci v tujini.²⁴

Analize o škodljivosti propagandne dejavnosti iz inozemstva so izvajali tudi na nižjih upravnih ravneh, v konkretnem primeru v ljubljanskem okraju za leto 1960.²⁵ Analitik P. Vlado je navedel dve obliki propagande, prvo, sovražno in neposredno naperjeno proti jugoslovanski družbeni ureditvi, in drugo, ki ni bila neposredna, »pa vendar škoduje našim naporom za izgradnjo socializma zaradi vnašanja tujih vplivov in mišljenj v zavest naših državljanov,« kot je zapisal analitik. Z ozirom na pismeno propagandno aktivnost iz inozemstva je najprej navedel pošiljanje sovražnega tiska iz inozemstva. Zavedal se je, da so prestregli le del tiskov, precej pa se ga je »izmuznilo«, zlasti v priporočenih in kamufliranih pošiljkah (na primer v ovitkih legalnih revij) in po tihotapskih poteh. Obsežen je bil verski tisk in pripomočki, kot so svetinjice, podobice, brevirji in podobno. Na območju ljubljanskega okraja je analitik podrobno navedel prišle emigrantske izdaje, njihovo pot in nevspešne vsebinske ugotovitve. Navedel je naslednje: *Nova tlaka slovenskega naroda* (knjiga), *Sodobna štampa* (letak), *Jugoslavija brez cenzure* (emigrantski časopis) in *Program Slovenske demokratične zveze* (program). Časopis *Jugoslavija brez cenzure*, ki je izhajal v Zahodni Nemčiji, je po analitikovem mnenju zagovarjal Đilasove ideje. Njegovi prejemniki so bili vidnejši udeleženci NOB, politični aktivisti, vodilni uslužbenci podjetij in ustanov. Registrirali so 19 naslovnikov, ki jim je bil časopis poslan iz raznih krajev v Zahodni Nemčiji. Ugotovili so, da so bili naslovi pošiljateljev na zadnji strani kuverte navadno izmišljeni. Vse primere so prejemniki sami prijavili, je še poudaril analitik.²⁶

Sovražno propagando so analizirali tudi v korespondenci iz inozemstva. Ugotavljali so, da je bila propaganda v pismih povsem individualnega značaja, zaradi česar je bilo težko ugotavljati njen dejanski obseg. Emigranti so pisali svojcem in znancem, jim prikazovali dobro življenje in jih vabili, da pobegnejo v tujino. Z ženitnimi oglasi v domačih dnevnikih so, v primeru emigrantov iz taborišča Bischof v Essnu, vabili »lahkoverna« dekleta, da se jim pridružijo. Živahna je bila ponudba raznih inozemskih korespondenčnih agencij, ki so posredovale naslove za dopisovanje med domačimi in tujini državljani.

²⁴ AS 1931, RSNZ, MF, A-13-0, (leta 1959): 22; AS 1931, RSNZ, MF, A-10-16 (leta 1960). Oznaka »novi begunci« je bila dana vsem, ki niso bili del povojnih beguncev, ki so jih z leti označevali kot »stare emigrante«. To so bili vsi, ki so ilegalno ali legalno odhajali na drugo stran železne zavesa, in med njimi so bili številni, ki so odšli iz ekonomskih razlogov. Podcenjevati pa ne smemo drugih vzrokov odhoda, npr. zaradi nazorskih pritiskov, strahu pred služenjem JLA, brezizhodnosti življenja in dela na podeželju, deloma avanturističnih nagibov, itd. (glej Drnovšek 1998: 240).

²⁵ AS 1931, RSNZ, MF, š. 1103 (leta 1960): 345–356.

²⁶ AS 1931, RSNZ, MF, š. 1103 (leta 1960): 348.

Za večino so sodili, da gre samo za »poznavanje sveta«, vendar so se vmes zapazili tudi sovražne vsebine.²⁷

Vedno prodornejše so bile tuja radijska propaganda in sovražne govorice domačega prebivalstva. O obeh je analitik ugotavljal, da jo je težko zajeti in obvladovati. Težko so ločevali med domačo in tujo propagandno reakcijo. Naraščanje ali upadanje vpliva tujih radijskih oddaj so videli z ozirom na število dopisovalcev in udeležencev raznih anket in nagradnih natečajev, ki so jih tuje radijske postaje organizirale. Njihovo razširjenost so za leto 1959 navedli v primeru slovenske oddaje BBC, ki je želela z anketo videti, koliko je bila oddaja razširjena. Samo iz ljubljanskega okraja je odgovorilo 240 poslušalcev, večina iz vrst »nasprotnikov« (po mnenju analitika, op. avt.) in politično popolnoma pasivnih ljudi. To kaže, da je državna varnost evidentirala te primere. Leta 1960 so našteali 9 dopisov na Radio Moskva, 10 na Radio Praga, kar 110 na Radio Bukarešta, predvsem iz Ljubljane in okolice, Kočevja in trboveljskih revirjev, na primer v zvezi z nagradnim natečajem ob 8. marcu, ob dnevu žena, ipd. Posebno mesto je imel Radio Trst I., kjer je sodelovalo vedno več umetnikov iz Slovenije. Analitik je omenil tudi nastop emigranta, duhovnika Janeza Zdešarja iz Zahodne Nemčije, ki je v oddaji omenil, da je v Nemčiji in Avstriji 45.000 jugoslovanskih beguncev, ki so zbežali iz države zaradi nezmožnosti za razvoj in zaradi omejevanja verske svobode.²⁸

Poročevalec se je zavedal, da so bili jugoslovanski državljani v tujini izpostavljeni najrazličnejšim propagandnim vplivom, vendar so imeli o tem malo podatkov. Skrbeli so jih zlasti izleti v tujino, kjer so prišli v stik s tujci in slovensko politično emigracijo. Pripomnil je, da jugoslovanski državljani dobro reagirajo na sovražne izpade oziroma propagando v tujini, čeprav so se posamezniki po vrnitvi slabo obnašali, nasedali tuji propagandi in jo celo sami razširjali. Opozoril je tudi na izobražence, ki so študirali v inozemstvu in so prišli pod vpliv Zahoda. Omenjal je sodelavce *Revije 57* in njeno predhodnico, revijo *Besede* v letih 1952–1954, obsodbo Pučnika (1958), aktivnosti Boštjana Hladnika na študiju v Parizu, itd. Skratka, podobnih primerov je bilo po mnenju poročevalca vedno več, kar je bila po njegovem mnenju posledica liberalizacije dovoljenj za odhod v tujino. »Zato bo v bodoče toliko bolj potrebno, da bomo o nosilcih teh pojavov vodili računa in jih tudi sproti registrirali z ustreznimi operativno-evidenčnimi instrumenti,« je še zapisal poročevalec.²⁹

Iz poročila IV. sektorja DV RSNZ SRS za leto 1964 je razvidno, da se je kontinuirano kontrolirala inozemska in tuzemska pošta ter inozemski tisk. Za slednjega so menili, da ne spada v državno varnost, ampak po zakonu o tisku v službo javne varnosti. Opozorili so na podvajanje objav izvlečkov iz tiskov, ki so jih objavljali v posebnem dnevnem informativnem biltenu, objavljali pa so jih tudi Tanjug in drugi bilteni, zato so to smatrali za odvečno delo. Ker je imela državna varnost malo kadrov, so se zavzeli za izvrševanje le naročenih akcij s strani operativcev državne varnosti. »Staranje in težko ter živčno zelo

²⁷ AS 1931, RSNZ, MF, š. 1103 (leta 1960): 349–350.

²⁸ AS 1931, RSNZ, MF, š. 1103 (leta 1960): 351.

²⁹ AS 1931, RSNZ, MF, š. 1103 (leta 1960): 353–354.

naporno delo v naši tehnično montažni službi vpliva na to, da nekateri uslužbenci mislijo na upokojitve in bo treba tudi tu najti primerne kadre za zamenjavo,« so še zapisali in opozorili na težavnost svojega dela. Bolj so poudarjali tehnična in laboratorijska dela, kar je bilo povezano z razvojem tehnologije. Vsi vodilni poštni uslužbenci so morali iti preko »preverek«, tj. preverjanja zanesljivosti in sposobnosti kadrov. Za to leto so v poročilu navedli neverjetne podatke z ozirom na poštni promet.

Inozemsko pošto so kontrolirali na poštni kontroli (PK 2), tuzemsko pa na poštni kontroli (PK 1). Petinsedemdeset sodelavcev in petnajst operativcev je v letu 1964 obvladalo naslednja dela: V poštno kontrolo v Sloveniji (PK 2) je prišlo skupno kar 9,485,000 pisem. Med njimi je bilo ugotovljenih 24.218 pisem, ki so prišla na naslovnike »oseb v kontroli«. Na Republiški sekretariat za notranje zadeve Socialistične republike Slovenije je bilo posredovanih 18.157, na državno varnost Ljubljana 3.102 in na državno varnost Maribor, Celje in Koper skupaj 2.959 pisem. Verjetno so bila usmerjena tja, kjer so te kontrolirane osebe živele ali imele dosje. Poslanih pisem na »vpogled« je bilo 20.662 poslanih, 3.556 pa ne. Prepisov pisem so opravili kar 2.084, fotografirali so jih 538. Od 340 prebranih tujih pisem so jih prevedli 328. V splošni pisemski kontroli je bilo vsebinsko pregledanih 102.925 inozemskih pisem. Na vpogled so jih poslali le 202, prepisali so jih 3.812, fotografirali 249 in naredili 104 izvlečke. Zaplenili so kar 2.585 pisem. Od 6.443 prebranih pisem v tujem jeziku je bilo prevedenih 1.943. Navedli pa so tudi 3.225 operativno zanimivih podatkov. Kontrola inozemskega tiska je v omenjenem letu zajela 2,035.842 pošiljk. »Cenzorsko« analitično so pregledali 621.736 pošiljk. Pri kontroliranih naslovnikih so ugotovili prejem 1.223 publikacij. Zadržali so 5.952 komadov verskega tiska. Zadržali pa so tudi »izseljeniško emigrantski tisk« v obsegu 5.013 komadov. Zadržali so tudi 5.221 komadov preostalega tiska. Kontrolirali so tudi paketne pošiljke. Skupno so v kontroli prejeli 81 paketnih pošiljk, od katerih jih je odpadlo na kontrolirane osebe 12, zadržali pa so 5 paketov. Tehnično laboratorijsko so pregledali 14.129 pisem in jih »laboratorijsko odprli« 177. Vse te številke nam deloma odkrivajo obseg kontroliranja poštnega prometa. Točnost podatkov je težko oceniti, saj številčne oznake niso bile zaokrožene, kar bi kazalo, da jih niso posploševali.

Jeseni 1968 je bila izdelana informacija o problematiki spremljanja in kontrole vnese-nega tujega tiska (Horvat 1998: 134–137). Informacijo je izdelal sekretariat za informiranje Izvršnega sveta SR Slovenije po naročilu odbora Izvršnega sveta za samoupravljanje in notranjo politiko. Informacija je bila rezultat izmenjave obvestil in stališč predstavnikov službe državne varnosti in sekretariata za informacije. Vsebovala je vsa bistvena stališča državne varnosti. Čeprav govori o spremljanju in kontroli tujega tiska, je za obravnavano temo zanimiva tudi s stališča poštne cenzure. Narejena je bila z namenom ugotavljanja tuje propagande v Sloveniji. Odprtost države je pomenila nevarnost za »politično in ideološko zavest celotnega prebivalstva«, so menili njeni avtorji. Do konca leta 1966 je tuji tisk kontroliral odsek za kontrolo tujega tiska na RSNZ. S pomočjo svojih uslužbencev ga je pregledoval na pošti v Ljubljani in ga v primerih »sovražne propagande« po potrebi »zadržal«. Postopek je bil zamuden, če sodimo po navedbi poročevalca, da je mednarodna poštna organizacija v Ženevi protestirala zaradi zamud pri dostavljanju pošte. Zato je bila

v Ljubljani ukinjena PK 2 za kontrolo tujega tiska. Ustanovljeno je bilo osem samostojnih poštne enot, na katere je neposredno prihajala inozemska pošta. Čeprav so po brionskem plenumu predvideli, da se spremljanje tuje propagande prenese v pristojnost organov za informiranje, »češ da ob načelu svobode tiska le-te ne kaže kontrolirati s policijskimi metodami«, se to ni zgodilo, saj tudi ni prišlo do novega zakona o tisku. Pristojnost so na tem področju znova dobili organi RSNZ.³⁰ Tuji tisk, ki je prihajal v Slovenijo, so kategorizirali na: (1) sovražni emigrantski tisk, (2) propagandno gradivo, ki so ga po pošti prejeli posamezni državljani, ustanove in podjetja, (3) tuji tisk, ki ga so naročali začasno bivaajoči tujci v Sloveniji, (4) verski tisk iz tujine in (5) tuji tisk, ki so ga legalno uvažale založbe v Sloveniji. Razen zadnje kategorije je bil ves preostali tisk vezan na vnos v Slovenijo, v, verjetno, največjem obsegu po poštne poti. Po mnenju državne varnosti je bilo najmanj problemov z emigrantskim tiskom, saj so ga lahko po 68. členu Zakona o tisku zaplenili brez problemov. Problem pa je bil v tem, da se je njegovo »plenjenje« izvajalo le na območju pošte Ljubljana, na drugih sedmih pa ne. Ocenjevali so, da je prihajalo v Slovenijo okoli 8 do 9 glasil (»listov«) z izrazito sovražno vsebino. Pojavljali so se predvsem na podeželju Dolenjske in Štajerske. Ob tem so dodali: »Pripominjamo, da pod to kategorijo razumemo tisk, ki ga pošiljajo v odprtih pošiljkah, tako da je že na zunaj razvidno, za kakšen tisk gre.« Po pošti poslano propagandno gradivo, naslovljeno na posamezne državljane, ustanove in podjetja so uvrstili v tisti del emigrantskega tiska, ki je prihajal v zaprtih ovojnicah. S stališča kontrole je to predstavljalo problem z vidika ustavno zajamčene pisemske tajnosti. In nadaljevali, da v normalnih okoliščinah zaprte pošiljke sploh ne bi prišle v poštev za kontrolo. Kontrola bi bila možna le izjemoma, na primer določenega naslovnika po nalogu sodnih organov. Kakšna pa je bila praksa, lahko samo ugibamo. Skratka, vprašanje »kontrole oziroma plenjenja tujega sovražnega tiska« je bilo problem. Organizirali so sestanke odgovornih s tožilstva, PTT skupnosti, RSNZ-ja in Sekretariata za informacije v IS Slovenije. Sklenili so, da pošta sama ne »pleni sovražnega« tiska, razen v izjemnih primerih na podlagi naloga, na primer v primeru kitajskih publikacij. Zavzeli so se za poenotenje kriterijev za ocenjevanje »sovražnih publikacij« v jugoslovanskem ali vsaj v republiškem okviru. In kar nekoliko obupujoče je bilo mnenje, da kdorkoli bo v prihodnosti prevzel operativno kontrolo nad tujim tiskom, za to delo ne bo imel ustreznih kadrov. Zaradi poštne vloge so v sklepnih predlogih ugotavljali, da je ostalo odprto vprašanje pošiljanja tujega tiska neposrednim prejemnikom, ker PTT služba ni imela ustreznih pooblastil, prav tako ne RSNZ oziroma sekretariat za informacije.³¹ Zavedali pa so se pomena ohranjanja omenjenega gradiva v Narodni univerzitetni knjižnici (D-fond), ki naj bi v celoti prevzela prejemanje in hranjenje »kompletnih glasil tujega tiska, napisanega v slovenskem jeziku«. Hkrati pa naj se kljub posebnemu režimu omogoči, da je gradivo dostopno v znanstvenoraziskovalne namene.³²

Še v osemdesetih letih se terminologija oznak politične emigracije ni omilila, v dolo-

³⁰ AS 1931, RSNZ, MF, š. 1103 (leto 1969): 636–637.

³¹ AS 1931, RSNZ, MF, š. 1103 (leto 1969): 639, 641.

³² AS 1931, RSNZ, MF, š. 1103 (leto 1968): 640; (Gabrič 2008: 63–77).

čenem smislu se je celo zaostriala z obtožbami o njenem kontrarevolucionarnem delovanju, iskanju zaveznikov v domovini, med izseljenci in Slovenci v zamejstvu. Slovenske oblasti so odklanjale njeno posredovanje med vernimi v Sloveniji in mednarodno javnostjo, njene zaščitne težnje do slovenskih katoličanov in njeno predstavljanje kot zastopnika »demokratsko mislečih Slovencev«. Svojo dejavnost so okrepiли separatistično usmerjeni posamezniki v Evropi in zamejstvu, ki so – po mnenju državne varnosti – ocenili, da je »režim v domovini potisnjen v pat pozicijo« in da je prišel čas, ko se z zamejsko literaturo v slovenski prostor vnašajo liberalistične in nacionalistične ideje. Posamezni emigrantski duhovniki so med delavci v tujini »bolj smelo in odkrito popularizirali emigrantsko literaturo«. Nič nova ni bila ocena, da je slovenski emigrantski tisk ohranil protikomunistično naravnost, ostal nacionalistično usmerjen, poudarjajoč spomine na dogodke med in po vojni in oživljajoč slovensko državotvornost. Na podlagi emigrantskega tiska so ugotavljali, da so se odnosi med emigrantskimi strukturami problematizirali, kar z določenim zadovoljstvom ocenijo, da se je dogajala med emigracijo razdrobljenost in idejna neenotnost. Za leto 1982 so evidentirali pošiljanje anonimnih pošilk člankov iz emigrantskega tiska »in drugih pisanj«, naslovljenih na slovenske institucije, knjižnice in družbenopolitične in kulturne delavce. V njih so avtorji žalili družbene delavce, izražali skrb za usodo slovenskega jezika, kulture in naroda. Sklep državne varnosti je bil trden: »Ne glede na nekatere nove sovražne pobude slovenske politične emigracije, lani (1982) ni uspela pomembnejše razširiti svojega ideološkega vpliva med Slovenci doma in na tujem.«

SKLEP

Do nedavnega skrita in še danes ne popolnoma razvidna je dejavnost državne varnosti v obdobju socialistične Slovenije. Simbolno je to službo predstavljala stavba Slavija v Ljubljani. Tudi njena naslednica, Sova, je zastrta s tančicami skrivnostnosti. Bojazen zlorab v tej službi je bila in še vedno je, saj so se po osamosvojitvi Slovenije njeni dokumenti prenašali kar v poslovnih kovčkih. Mogoče bi kdo zamahnil z roko, češ, nič posebnega, saj so to prakso poznale tako totalitarne kot demokratične države. Vendar so slednje le morale spoštovati zakonodajo in mednarodne dogovore. In če se vrnem k poštnemu prometu, bi razumel, da so službe državne varnosti kršile nedotakljivost pisemskega komuniciranja, saj so imele za to »pravno« podlago, ker Jugoslavija ni pristopila k podpisu Splošne deklaracije človekovih pravic, ki jo je sprejela skupščina OZN 10. decembra 1948, vendar je ogromno število kontroliranih poštnih pošilk, ki so jih navajala poročila Republiškega sekretariata za notranje zadeve, presenetljivo. Ob tem naj poudarim, da je bilo branje pisem poseganje v intimnost korespondentov, najdba nedovoljenih informacij v njih pa je vzbujala bojazen in strah pri naslovnikih. Njihov občutek je bil podoben, kot da jim je nekdo gledal preko rame in razbiral njihove misli. Poseganje v osebno in intimo je bila vsakodnevna praksa v obdobju socialistične Jugoslavije. Mnoge je bilo strah, čeprav niso imeli ničesar na vesti. Tudi verbalni delikt ni bil mačji kašelj, kot se zdi z današnjega vidika. Enako pa je to veljalo tudi za zapisana sporočila v pismih. Od službe preko bifeja do zakonske postelje

so se širile lovke državne varnosti. In to ne nad majhnim delom prebivalstva. Tisti, ki so imeli kaj nad sabo, so tako in tako ušli in živeli zunaj države. Kljub temu pa so bili tudi tam nadzorovani. Le upamo lahko, da bo v demokratični Sloveniji čim manj zlorab na polju človekovih pravic.

LITERATURA

- Deisinger, Mitja (1989). Prepoved razširjanja. *Omejitev javne besede* (ur. Stane Grahek). Ljubljana: ČGP Delo–TOZD Gospodarski vestnik, 111–119.
- Demšar, Drago in Mitja Deisinger (1989). Kazenska zakonodaja. *Omejitev javne besede* (ur. Stane Grahek). Ljubljana: ČGP Delo–TOZD Gospodarski vestnik, 147–158.
- Doder, Milenko (1989). *Jugoslavenska neprijateljska emigracija*. Zagreb: CIP.
- Drnovšek, Marjan (2010). *Izseljevanje »rakrana« slovenskega naroda. Od misijonarja Friderika Barage do migracijske politike države Slovenije*. Ljubljana: Založba Nova revija.
- Drnovšek, Marjan (1998). Odnos Partije do slovenske emigracije. *Temna stran meseca: Kratka zgodovina totalitarizma v Sloveniji 1945–1990* (ur. Drago Jančar in Vasko Simoniti). Ljubljana: Založba Nova revija, 234–247.
- Ferenc, Tone (ur.) (1981). *Kronologija naprednega delavskega gibanja na Slovenskem (1868–1980)*. Ljubljana: Delavska enotnost, 360–368, 391–396.
- Gabrič, Aleš (2008). Cenzura v Sloveniji po drugi svetovni vojni: Od komunističnega Indexa librorum prohibitorum do ukinitve verbalnega delikta. *Primerjalna književnost*. PKn (Ljubljana) 31. Posebna številka: 63–77.
- Guštin, Damjan (2005). Vloga oboroženih sil. *Slovenska novejša zgodovina 2*. (ur. Jasna Fischer). Ljubljana: Mladinska knjiga, 1074–1078.
- Horvat, Marjan (1998). Prepovedi in zaplembe tiskane besede v Sloveniji 1945–1990. *Temna stran meseca: Kratka zgodovina totalitarizma v Sloveniji 1945–1990* (ur. Drago Jančar in Vasko Simoniti). Ljubljana: Založba Nova revija, 134–137.
- Mlakar, Boris (2005). Pogled slovenske politične emigracije na samostojnost Slovenije. *Slovenska novejša zgodovina 2* (ur. Jasna Fischer). Ljubljana: Mladinska knjiga, 1355–1358.
- Morgan, Ted (2003). *Reds: McCarthyism in Twentieth-Century America*. New York: Random House Trade Paperbacks.
- Ranković, Aleksander (1961). Še bolj učinkovito bomo uredili položaj naših izseljencev. *Rodna gruda* 8: 169–172.
- Repe, Božo (2003). *Rdeča Slovenija. Tokovi in obrazi iz obdobja socializma*. Ljubljana: Založba Sophia.
- Repič, Jaka (2006). »Po sledovih korenin«. *Transnacionalne migracije med Argentino in Evropo*. Ljubljana: Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete (Zbirka Županičeva knjižnica; št. 19).

- Režek, Mateja (2004). Sistem politične kazenske represije v Sloveniji med letoma 1945 in 1960. *Kolo nasilja*. Ljubljana: Muzej novejšje zgodovine Slovenije, 129–137.
- Rot Andrej. (1989). Domovina in eksil. *Slovenski koledar*: 129–132.
- Troha, Nevenka (2005). Slovenci po svetu. *Slovenska novejša zgodovina: Od programa Zedinjene Slovenije do mednarodnega priznanja Republike Slovenije* (ur. Jasna Fischer). Ljubljana: Mladinska knjiga, 1271–1282.
- Vreg, France (2000). *Politično komuniciranje in prepričevanje. Komunikacijska strategija, diskurzi, prepričevalni modeli, propaganda, politični marketing, volilna kampanija*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Šturm, Lovro, Ljuba Dornik Šubelj in Pavle Čelik (2003). Navodila za delo varnostnih organov v SR Sloveniji (ur. France M. Dolinar). *Viri 21*. Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije.
- Šturm, Lovro (2003). Pravno-sistemske komponente okolja, v katerem je delovala politična policija po letu 1974. Navodila za delo varnostnih organov v SR Sloveniji (ur. France M. Dolinar). *Viri 21*. Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije, 7–14.
- Švent, Rozina (2007). *Slovenski begunci v Avstriji 1945–1950*. Ljubljana: Založba ZRC.
- Toplak, Kristina (2008). »Buenos artes«. *Ustvarjalnost Slovencev in njihovih potomcev v Buenos Airesu*. Ljubljana: Založba ZRC.
- Žigon, Zvone (1998). *Otroci dveh domovin. Slovenstvo v Južni Ameriki*. Ljubljana: Založba ZRC.
- Žigon, Zvone (2001). *Iz spomina v prihodnost. Slovenska politična emigracija v Argentini*. Ljubljana: Založba ZRC.

ARHIVSKI VIRI

- Arhiv Republike Slovenije, AS 1589, Centralni komite Zveze komunistov Slovenije (CK ZKS).
- Arhiv Republike Slovenije, AS 1931, Republiški sekretariat za notranje zadeve (RSNZ).

SUMMARY

POLITICAL EMIGRATION AND POSTAL SURVEILLANCE IN SOCIALIST SLOVENIA

Marjan Drnovšek

The position of Yugoslavia at the end of World War II was an unenviable one, as the country had been strongly affected by the war in both the material and the human aspects. The question of the western border had charged the situation along the Slovenian

(Yugoslavian) border with Italy and Austria. Along it ran the Iron Curtain, which turned out to be porous, as people always found means of communication. Post-war refugees in Koroška and Italy and the slaughter of the Home Guard further straitened the country's relations with the Western world. Legal and illegal migration continued due to the lack of regulation of the Italian border until 1954. Trieste, Goriško and Koroška were areas where people of various ideologies and political beliefs were thrown together, which incited the repressive Yugoslavian authorities to activities which in some cases led to shooting along the border. The State Security Service was present on both sides of the border. The refugees gradually began emigrating overseas, e.g. to Argentina and the United States, and some also to European countries. A certain part remained in the border regions in Italy and Austria. This region was under heavy surveillance by the Slovenian State Security Service and police. Eventually, the political emigrants were the subject of intense interest, as the Yugoslavian authorities were aware of the influence of the Slovenes living abroad who opposed communism and the regime in Yugoslavia. Slovenian emigration was a part of Yugoslavian emigration, in which Croatian, Albanian and Serbian emigrants were highly exposed. There was little cooperation. They were, however, united in their anticommunism. In the opinion of the state, they all had separatist tendencies. The idea of an independent Slovenia appeared among the ranks of the Slovenian emigrants, although there were many advocates of a non-communist Yugoslavia. The paper discusses the state's views of the political emigrants, who were productive in the intellectual and cultural spheres, and prolific publishers of books, newspapers and propaganda. The reader gets a sense of the operations of the State Security Service, its work methods and the limitless scope of its documentation of people and their faults. The archival materials have now become accessible for research purposes. In addition to the obstruction of personal contacts between those who went abroad and those who stayed at home, letters, parcels, telegraph and telephone messages, literature and periodicals were particularly subject to surveillance by the State Security Service. The impression one gets is that the State Security Service analysts obtained the majority of their data on political emigrants from these materials. Of course we cannot overlook the personal contacts, liquidations especially in the post-war period, and the field operations abroad. The Catholic Church was also under heavy surveillance both at home and abroad. Barriers based on ideological and political differences arose between the pre-war emigrants and the new post-war arrivals. This suited the State Security Service, which fostered political and ideological discord among Slovenes around the world and used it skilfully to their advantage.